

بررسی عوامل آسیب‌زا بر سلامت معنوی خانواده

فرشته لطفی^۱

امروزه سلامت معنوی خانواده از ضرورت‌های جدی جامعه اسلامی است. سلامت معنوی، خانواده و اعضای آن را از هر عاملی که این حوزه سلامت را مختل کند، دور می‌کند. با این حال یکی از چالش‌هایی که خانواده‌ها با آن مواجه هستند، بحث آسیب‌ها است. عواملی که سلامتی، استواری و پویایی این نهاد ارزشمند و مقدس را تهدید می‌کنند و باعث اختلافات خانوادگی و تهی شدن خانواده‌ها از معنویت، مهر و صفا و در نهایت گسترش فساد و عدم مهار آن می‌شود؛ بنابراین خانواده‌ها برای حفظ سلامت معنوی، از این آسیب‌ها باید شناخت و آگاهی لازم را کسب کنند. این پژوهش، به آسیب‌ها در سه بعد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی با استفاده از منابع قرآن، نهج‌البلاغه، کتاب‌های حدیثی، نشریات و... پرداخته است. پژوهش حاضر از روش کتابخانه‌ای و شیوه توصیفی جهت گردآوری مطالب استفاده کرده است. از جمله دستاوردهای این پژوهش می‌توان به؛ فراگیری و کسب اطلاعات لازم در باره این آسیب‌ها، پرهیز از رفتارهای سلطه‌جویانه، پرهیز از عوامل مخرب خانواده، تعمیق باورهای دینی اشاره کرد.

کلیدواژه‌ها: آسیب، خانواده، سلامت، معنوی

۱ - طلبه سطح ۲ مرکز تخصصی فاطمه زهرا (سلام‌الله‌علیها) ایلام fereshtehlotfi72@gmail.com

مقدمه

خانواده یکی از نهادهای جامعه بشری و اولین نهاد اجتماعی به شمار می‌رود و تأثیر آن در رشد و شکوفایی افراد جامعه به حدی است که کسی نمی‌تواند آن را انکار کند. حتی ادیان الهی به جهت نقش مهم خانواده در ارتقای اخلاق و معنویت انسان‌ها آموزه‌های متعددی در این زمینه ارائه کرده‌اند و در کنار عوامل تحکیم خانواده رهنمودهای بسیار مهم و ارزنده‌ای در جهت پیشگیری از آسیب‌های خانواده بیان کرده‌اند. امروزه عوامل آسیب‌زا بر سلامت معنوی خانواده تأثیر بسزایی دارند. این عوامل که از درون یا بیرون خانواده زمینه‌های اختلاف و مشکلات را فراهم می‌کنند، موجب ازهم‌پاشیدن خانواده و همچنین تهدیدی برای سلامت معنوی که از ضرورت‌های جامعه اسلامی است، می‌شوند. از این رو شناخت زمینه‌ها و عوامل آسیب‌زا در این عرصه امری سرنوشت‌ساز است و از آن جایی که مسئله سلامت معنوی در سعادت انسان نقش بسیار مؤثری ایفا می‌کند؛ لذا استنباط و تدوین وظایف انسان معنوی و رفع آسیب‌ها، نقش اساسی در ایجاد سلامت معنوی برای رسیدن به کمال و سعادت خواهد داشت. چرا که در تفکر معنوی بر خورداری خانواده از باورهای دینی مستحکم در تحکیم روابط اعضای خانواده در جهت تکمیل نواقص طبیعی یکدیگر در مسیر کمال معنوی و تربیت نسل‌های آینده‌ساز تأثیر بسزایی دارد. به‌منظور برخورداری از زندگی سالم اجتماعی، وجود خانواده سالم و حفظ سلامت معنوی امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. این پژوهش می‌کوشد؛ به تحلیل آسیب‌ها در بعد فرهنگی اجتماعی و اقتصادی که باعث اختلال در سلامت معنوی خانواده می‌شوند بپردازد، تا با شناسایی و رفع این آسیب‌ها زمینه سعادت و کمال خانواده فراهم آید.

در این زمینه پژوهش‌هایی صورت گرفته است از جمله:

محسن ورمزیار، علی حسین احتشامی، منصور خوش‌خویی (نقش آسیب‌های دنیاگرایی در تربیت معنوی از منظر نهج‌البلاغه) (۱۴۰۰)، در این پژوهش با استفاده از نهج‌البلاغه، نقش آسیب‌های دنیاگرایی در تربیت معنوی را مورد بررسی قرار داده است که مهم‌ترین آسیب معنوی، دنیاگرایی است و باعث غفلت انسان از جایگاه انسانی خود خواهد شد. لذت‌طلبی افراطی، اشرافی‌گری کارگزاران، حرص و آزمندی دنیا از آفت‌های دنیا و دنیاگرایی است که در کلام امام علی (علیه‌السلام) مورد نکوهش قرار گرفته است.

مهنار هاشمی‌نژاد (شناسایی عوامل مؤثر بر ایجاد خانواده آسیب‌زا)، این پژوهش به عوامل فردی، خانوادگی، اجتماعی که از عوامل مؤثر بر ایجاد خانواده آسیب‌زا هستند پرداخته است. شناخت آسیب‌های خانوادگی، ارائه آموزش‌های لازم از طرف سازمان‌های متولی می‌تواند گامی مؤثر در جهت جلوگیری از ایجاد خانواده‌های آسیب‌زا گردد.

این پژوهش به سؤالات زیر پاسخ می‌دهد:

عوامل آسیب‌زای فرهنگی چه تأثیری بر سلامت معنوی خانواده دارند؟

عوامل آسیب‌زای اجتماعی چه تأثیراتی بر سلامت معنوی خانواده دارند؟

تأثیر عوامل اقتصادی بر سلامت معنوی خانواده چگونه است؟

۱- مفهوم‌شناسی

۱-۱ آسیب:

آسیب به معنای زخم، ضرب، عیب و نقص یا شکستگی که به سبب ضربت و زخم پیدا شود. صدمه، رنج، مشقت است. (معین، ۱۳۸۸، ص ۵۸)

این واژه از ریشه یونانی patho به معنی رنج، محنت، احساسات و غضب و Logy به معنای دانش، شناخت، ترکیب یافته است؛ بنابراین pathoLogy به معنای ناخوشی‌شناسی، مرض‌شناسی به کار می‌رود.

آسیب‌شناسی در اصطلاح عبارت است از شناخت دردها، کاستی‌ها، مصیبت‌ها آفت‌های فکری، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی که روح و روان و محیط زندگی را فراگرفته است و نیز راه‌یافتن به ریشه‌ها و عوامل متنوع آن.

به طور کلی سبب را می‌توان تغییرات ایجاد شده در یک مجموعه که بر عملکرد فعلی یا آینده آن تأثیر منفی می‌گذارد، تعریف کرد.

۲-۱ خانواده:

به معنای خاندان، اهل خانه، اهل البیت، دودمان، تبار، تیره، طایفه، فامیل، نوع، قبیله. (معین، همان، ص ۴۵۰)

خانواده از نظر اصطلاحی نهادی است که بر پایه ازدواج زن و مرد شکل می‌گیرد و با تولیدمثل توسعه می‌یابد. این نهاد اساسی سازندگی شخصیت انسان، مهم‌ترین عامل تکامل جامعه بشر است و از این رو اسلام که برنامه‌ی تکامل انسان است، برای تأسیس و تحکیم این نهاد سرنوشت‌ساز و پیشگیری از فروپاشی آن رهنمودهای بسیار مهمی ارائه کرده است. (ری‌شهری، ۱۳۸۷، ص ۲۳۷)

اما در تعریف خانواده از دیدگاه روان‌شناسی بیان شده؛ خانواده یعنی دو یا چند نفر که اهداف و ارزش‌های خود را با یکدیگر به اشتراک می‌گذارند و به هم تعهدات بلند مدت دارند. معمولاً در یک محل زندگی می‌کنند. بر اساس تعالیم اسلام، خانواده مجموعه‌ای از افراد با رابطه سببی (عقد ازدواج) و نسبی (والدین، فرزندان، برادر، خواهر) است. این افراد نسبت به هم متناسب با نوع نسبت و ارتباط، مسئولیت‌های اجتماعی، حقوقی، تربیتی، رفتاری، اقتصادی و دینی دارند؛ بنابراین خانواده همچون

آیین‌های عناصر اصلی جامعه را در بر دارد و جامعه سالم فقط در پرتو خانواده سالم ممکن است.
(ساروخانی، ۱۳۷۰، ص ۱۳۶)

۳-۱ سلامت:

سلامت یعنی بی‌گزند شدن، بی‌عیب شدن، رهایی یافتن، نجات یافتن، امنیت، خلاصی از بیماری، شفا است. کلماتی مانند: عافیت، تندرستی، مترادف کلمه سلامت هستند. متضاد سلامت؛ بیماری است. بیماری، فقدان سلامتی است؛ بنابراین؛ سلامت به معنی کامل آسایش و کامیابی جسمانی روانی و اجتماعی است و فقط فقدان بیماری یا معلولیت سلامت محسوب نمی‌شود. سلامت حالتی از رفاه و راحتی کامل بدنی، روانی، اجتماعی فرد است و نه دقیقاً نبود بیماری یا ضعف و سستی.

ابعاد مثبت و منفی این تعریف به وسیله داوونی و همکاران (۱۹۹۶) مورد ملاحظه قرار گرفته است. در بخش اول این تعریف وی معتقد است که سلامت به منزله یک مفهوم مثبت نگریسته می‌شود. (مفهوم مثبت: آسایش، بهزیستی) و در بخش دوم سلامت به منزله فقدان و نبود بیماری یا معلولیت نگریسته می‌شود که با توجه به این دو بعد سلامت حقیقی هم شامل پیشگیری از ناهنجاری و بیماری و هم ارتقای سلامت مثبت است که معمولاً ارتقای سلامت مثبت بسیار مورد غفلت قرار گرفته است. (محمدی، عالمی، ۱۳۹۴، ص ۱۰)

۴-۱ معنوی:

منصوب به معنی، مربوط به معنی، باطنی، حقیقی، درونی، مطلق، روحانی. (معین، ۱۳۸۸، ص ۱۰۳۰)

معنایی که فقط به وسیله‌ی قلب شناخته می‌شود. متضاد آن؛ ظاهری، مادی، صوری است. معنوی چیزی است که در باطن یک بیان یا عمل نهفته است. واژه معنوی به معنای نفس مشتق شده که آن خود به معنای دمیدن یا نفس کشیدن است. شخص معنوی به کسی گفته می‌شود که زندگی او را روح القدس نظم می‌بخشد. معنویت به باورها اعتقادات و اعمال متعالی انسان اشاره دارد.

ریشه فقر نداشتن درآمد و عدم اشتغال به کسب و کار، فرهنگ مصرف‌گرایی و اسراف دو عامل اساسی و مهم‌ترین ریشه‌های فقر در خانواده‌ها شمرده می‌شوند. عوامل دیگری نیز مانند تنبلی، تن‌پروری، نداشتن تدبیر و مدیریت اقتصادی خانواده، نبود تقدیر و ضابطه در دخل و خرج، تقلید از دیگران در رفاه‌طلبی، مدگرایی و خوشگذرانی نیز می‌تواند فقر و تنگدستی را به دنبال خود بیاورد که دین مقدس اسلام با همه این عوامل به شدت مبارزه کرده است. منابع دینی و روایی ما نیز رفتارهایی را در پدید آمدن فقر یا تشدید آن مؤثر دانسته‌اند که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

وجود تار عنکبوت در خانه، ادارات در حمام، خوردن و آشامیدن در حال جنابت، سوگند دروغ، زنا و فحشا، حرص و ولع، دروغ‌گویی، استماع غنا، محروم نمودن سائل، قطع صله ارحام، عدم مراعات بهداشت، حیا از کسب و کار، توکل نکردن به خدا، بی‌احترامی به والدین، گرفتن ناخن با دندان.

در روایتی که در مورد حضرت ابراهیم نقل شده است، دشواری تحمل فقر را به تصویر کشیده است آنجا که می‌فرماید: «پروردگار عالم به حضرت ابراهیم وحی کرد من تو را آفریدم و با آتش نمرود آزمودم، اگر تو را گرفتار فقر می‌کردم و صبر و بردباری را از تو می‌گرفتم چه کار می‌کردی؟» حضرت ابراهیم گفت: «فقر برای من، دشوارتر از آتش سوزان نمرود است.» خداوند نیز سوگند یاد کرده است: «که فقر و نداری از تمام چیزهای دیگر در زمین و آسمان دشوارتر است.» (مجلسی، ۱۳۸۵، ج ۷۲، ص ۴۷) رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) در وصیت خود به حضرت علی (علیه السلام) فرمودند: «چهار چیز کمر انسان را می‌شکند: ۱- رهبر و پیشوایی که خدا را نافرمانی می‌کند و مردم نیز از او پیروی می‌کنند. ۲- زنی که شوهرش از او محافظت می‌کند و او خیانت می‌کند. ۳- فقر و نداری که قدرت چاره‌جویی را از فقیر می‌گیرد. ۴- همسایه بد در کنار خانه ثابت و همیشگی.» (صدوق، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۲۰۶)

بنابراین فقر و نداری به عنوان آسیب‌ها و تهدیدهای جدی خانواده به‌قدری شکننده و مؤثر است که پیامبر خدا از گرفتار شدن به آن به خدا پناه می‌برد و دیگران را نیز سفارش به این امر می‌کند و تحمل آن را از آتش نمرود دشوارتر و کمرشکن می‌داند. در بیان سایر ائمه نیز تعابیری شبیه به این مطالب آمده است؛ مانند فقر نزدیک‌ترین چیزها به کفر و بی‌ایمانی است و مرگ بزرگ، تنگدستی آدم باهوش و زیرک را گنگ و لال و در شهر خودش غریب می‌نماید. (ر. ک نهج البلاغه، حکمت ۳) همچنین گفته شده: مرگ بهتر از فقر و بی‌چیزی است. در قبر خفتن بهتر تا با فقر زیستن؛ بنابراین هم عقل و

هم شرع فقر اقتصادی را به عنوان یکی از آسیب‌های جدی خانواده می‌دانند و در این باره هشدارهای لازم جهت پیشگیری از نظر آسیب‌های روحی و معنوی به خانواده‌ها ارائه کرده‌اند.

نتیجه گیری

این مقاله با عنوان «تأثیر عوامل آسیب‌زا بر سلامت معنوی خانواده» به مباحث آسیب‌ها در سه بعد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی پرداخته است. هدف از آسیب‌شناسی خانواده شناسایی عواملی است که سلامت معنوی خانواده را تهدید می‌کند. در بیان اهمیت آسیب‌شناسی خانواده باید یادآوری کرد که ریشه بیشتر آسیب‌ها از عدم توجه خانواده‌ها نشأت می‌گیرد. با توجه به مباحث فوق می‌توان نتیجه گرفت:

- آسیب‌های فرهنگی همچون عدم توجه به عفاف، چشم و هم‌چشمی‌ها، تقلید کورکورانه، فاصله فرهنگی، هر کدام موجب آسیب به خانواده و فروپاشی بنیان آن می‌گردند که بر اساس روایات و بیانات پیشوایان اگر این عوامل در خانواده‌ها رسوخ کنند، خانواده ارزش‌های اسلامی و الهی خود را از دست خواهد داد.

- آسیب‌های اجتماعی همچون طلاق، آزادی‌های جنسی و روابط نامشروع، اینترنت، رقابت‌های ناسالم که در جامعه امروز گسترش یافته است، هر کدام از این عوامل اگر از چارچوب قانونی خود خارج شود، انسان را از مسیر انسانیت خارج کرده و خانواده را در معرض خطر فروپاشی و نابودی قرار می‌دهد.

- آسیب‌های اقتصادی همچون فقر، بی‌توجهی به فرهنگ معیشت، نبود الگوی مصرف مناسب، از دیگر عوامل آسیب‌زایی به شمار می‌روند که طبق شرع بی‌توجهی به هر یک از این موارد، خانواده را دچار آسیب می‌کند و سلامت معنوی خانواده را به خطر می‌اندازد. البته در این موارد هشدارهای لازم جهت پیشگیری سلامت خانواده از آسیب‌های روحی و معنوی ارائه کرده‌اند.

بنابراین؛ این پژوهش با تکیه بر آیات و روایات و نهج‌البلاغه و آموزه‌های دینی به مباحث آسیب‌شناسی در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی پرداخته است و به این نتایج از جمله تجمل‌گرایی و غرق شدن در رفاه مادی، اسراف و تبذیر، فقر اقتصادی، تعارضات فرهنگی، و... رسیده است که با بهره‌گیری از آموزه‌های دینی و الگو قرار دادن آن‌ها می‌توان از وقوع این نوع آسیب‌ها که سلامت نظام خانواده را مختل می‌کنند جلوگیری کرد.

منابع و مآخذ

*قرآن کریم ترجمه حسین انصاریان

*نهج البلاغه

*نهج الفصاحه؛ ترجمه ابوالقاسم پاینده؛ ج ۱، بی جا: نشر دنیای دانش، ۱۳۶۲.

*غررالحکم و دررالکلم؛ تصحیح مهدی رجایی؛ قم: دارالکتاب اسلامی، بی تا.

۱. امامی، بهمن؛ «تأثیرات تلویزیون بر خانواده»؛ نشریه مهر، شماره ۱۴، بی تا.
۲. بابازاده، علی اکبر؛ زمینه های فساد در جامعه و راه درمان؛ ج ۲، بی جا: نشر قدس، بی تا.
۳. بهرنگی، جلال؛ «خانواده در تسخیر تلویزیون»؛ نشریه ایران، ۱۳۸۲.
۴. بهشتی، احمد؛ خانواده در قرآن؛ قم: نشر طریق القدس، ۱۳۶۱.
۵. حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه؛ ترجمه محمدرضا حسینی جلالی؛ ج ۱۴، قم: مؤسسه آل البيت، بی تا.
۶. ساروخانی، باقر؛ مقدمه بر جامعه شناسی خانواده؛ تهران: انتشارات سروش، ۱۳۷۰.
۷. سالاری فر، محمدرضا؛ خانواده در نگرش اسلام و روان شناسی؛ تهران: پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۶.
۸. صدوق، محمد بن علی؛ خصال؛ ترجمه صادق حسن زاده؛ ج ۱، چاپ اول، قم: انتشارات فکر آوران، ۱۳۸۸.
۹. عصاره، علیرضا؛ «آسیب های ناشی از تحولات خانوادگی»؛ نشریه پیوند، ۱۳۷۹.
۱۰. فرجاد، محمدحسین؛ آسیب شناسی اجتماعی؛ تهران: انتشارات منصوری، ۱۳۸۸.
۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب؛ فروع کافی؛ تصحیح علی اکبر غفاری؛ ج ۵، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷.
۱۲. مجلسی، محمدباقر؛ بحار الانوار؛ ج ۷۶، تهران: اسلامیه، ۱۳۸۵.
۱۳. —————؛ مرآة العقول؛ ج ۸، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳.
۱۴. محدث نوری، حسین؛ مستدرک الوسائل؛ ج ۱۷، قم: مؤسسه آل البيت، بی تا.

۱۵. محمدی، علیرضا؛ عالمی، سیما؛ روان‌شناسی سلامت؛ تهران: کتابخانه فرهنگ، ۱۳۹۴.
۱۶. محمدی‌ری‌شهری، محمد؛ تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث؛ قم: انتشارات دارالحدیث، ۱۳۸۷.
۱۷. معین، محمد؛ فرهنگ فارسی؛ چاپ بیست و پنجم، تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۸.

کتابخانه دیجیتال

۱. ویسی، غلامرضا؛ آسیب‌شناسی خانواده و راه‌کارهای پیشگیری از آن؛ تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نماینده ولی فقیه، مرکز تحقیقات اسلامی، بی‌تا،
<https://lib.eshia.ir/۲۶۴۲۸/۱/۳>

سایت

۱. مقام معظم رهبر، بیانات در دیدار دانشجویان و اساتید دانشگاه‌های استان همدان،
Khamenei.ir، ۱۳۸۳/۴/۱۷.